

IHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

ELEAZAR B. YOSE HA-GALİLİ VE OTUZ İKİ YORUM KURALI

ELEAZAR B. YOSE HA-GALILI AND THIRTY TWO HERMENEUTIC RULES

Ömer Faruk ARAZ

Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Orcid Id:0000-0002-7425-4164, 5052770097, e-mail: ustadomer@gmail.com,
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Umuttepe Kampüsü Kocaeli

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01 Kasım 2019/ 01 November 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 09 Ocak 2020 / 10 January 2020

Yayın Tarihi / Published: 22 Ocak 2020 / 22 January 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak - Bahar/ January – Bahar 2020

Cilt / Volume:6 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 98-118

Öz

Midda kelimesinin çoğulu middot olup, Yahudilikte kutsal metinlerin yorumlanması, bu metinlerden hukuki çıkarımlarda bulunulması için oluşturulmuş yorum kurallarına verilen isimdir. Bu kurallar bir liste halinde ilk olarak Rabbi Hillel'e izafe edilen 7 yorum kuralı olarak karşımıza çıkar. Daha sonra miladi 1-2. Asırlarda yaşamış olan Rabbi Yişmael'e izafe edilen 13 yorum kuralı Hillel'in kurallarının genişletilmiş ve geliştirilmiş biçimidir. Çalışmamızın konusu olan Rabbi Eliezer b. Yose ha-Galili'nin 32 yorum kuralı ise bu sürecin üçüncü adımını oluşturmaktadır. Ayrıca Hillel ve Yişmael'in yorum kurallarından farklı olarak Yose ha-Galili'nin 32 yorum kuralı dini metinlerden hüküm çıkarma gayesi dışında rivayet özellikli metinlerin yorumu için de kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Middot, Rabbâni, Yorum Kuralları, Eliezer b. Yose ha-Galili

Abstract

The plural form of the word Midda is middot and is the name given to the rules of interpretation created for the interpretation of sacred texts in Judaism and for legal inferences from these texts. These rules appear as a list of 7 rules of interpretation that were first attributed to Rabbi Hillel. Then, the 13 interpretation rules attributed to Rabbi Yishmael, who lived in the 1-2. centuries AD are the extended and improved form of Hillel's rules. The subject of our study is Rabbi Eliezer b. Yose ha-Galili's 32 interpretation rules constitute the third step of this process. In addition to the interpretation rules of Hillel and Yishmael, 32 interpretation rules of Yose ha-Galili were also used for the interpretation of narrative texts except for the purpose of making judgments from religious texts.

Keywords: Middot, Rabbinic, Hermeneutic Rules, Eliezer b. Jose ha-Galili

I- Eliezer b. Yose ha-Galili Hakkında Genel Bilgiler:

M.S. 2.yy'da yaşamış Filistinli bir Tannaim dönemi¹ rabbisidir. Yahudi tarihindeki en önemli Tevrat ve Talmud âlimlerinden birisi olarak kabul edilen, önce Yavne'de sonra da Uşa'da Tora çalışma okulu kurmuş olan Rabbi Akiva'nın² son talebelerindendir.³

Eliezer ben Yose ha-Galili'nin özellikle hagada⁴ konusunda uzman olduğu ifade edilmiştir. Talmud'da onun için "...bir yerde Eliezer ben Yose ha-Galili'nin hagada ile ilgili açıklamalarını duyarsanız değirmenin üzerindeki huninin tüm tahılı –değirmenin içine- aldığı gibi siz de -bunları öğrenmek için- kulaklarınızı huni gibi açın..." ifadeleri kullanılmaktadır.⁵

İsmi Mişna'da bir kez, Tosefta'da ise 10'dan fazla yerde geçmektedir. Tannaitik midraşlarda ise çok daha fazla geçmektedir.⁶ Klasik kaynaklarda bir rabbinin isminin geçmesi onun yaşadığı devri göstermesi ve hangi devirlerde aktif olarak görev ifa ettiğini göstermesi açısından önemlidir. İsmi'nin Mişna'da geçmesi onun –en azından- bu eserin tedvini döneminde yaşadığını göstermektedir.

II. Mabet'in yıkılışı sonrasında yaşadığından dolayı Yahudiliğin kitap merkezli bir anlayışa dönüşmesine paralel olarak Tora çalışmanın ve Tora âlimlerinin önemini vurgulayıcı rivayet ve yorumları Talmud'da yer almıştır. II. Samuel 6/12'de yer alan 'Ahit Sandığının kısa süreliğine Gat'lı Ovet-Edom'un evinde kalması sebebiyle tüm ailenin kutsandığı' ifadesini yorumlayarak Ahit Sandığının sadece evde tutulması ve hiçbir bakım gerektirmemesinden kıyasla Tora âlimlerine iltifat edilmesi ve teveccüh gösterilmesinin daha büyük bir ödül gerektireceğini ifade etmesi buna örnektir.⁷

Eliezer ben Yose ha-Galili'nin yaşadığı dönem Yahudilerin Bar Kohba İsyanına bağlı olarak Kudüs'ten çıkarılması ve sürgün döneminin başlamış olması sebebiyle oldukça dramatik bir devire rastlaması sebebiyle onun, sürgüne uğrayan Yahudilerin kutsal topraklara geri dönecekleri umudunu canlı tutmak için Ezekeil Kitabı 37/11-14'te yer alan 'Ezekeil'in

¹ Tannaim Dönemi: Rabbâni dönemlerden ikincisi olup miladın ilk yıllarıyla başlayarak altı kuşak devam ettiği ve Mişna'nın redaksiyonu ile 220 yılı civarında tamamlandığı kabul edilmektedir. Bkz. David Kraemer, "Tannaim", *Encyclopaedia of Religion* (USA: Macmillan Reference USA, 2005), XIII: 898; Jacob Z. Lauterbach, "Tannaim and Amoraim", *The Jewish Encyclopaedia* (New York and London: Funk and Wagnalls Company, 1901), XII: 49; Daniel Sperber, "Tannaim", *Encyclopaedia Judaica* (USA: Macmillan Reference USA, 2006), XIX: 505.

² M.S. 50-132/135 yılları arasında yaşamıştır. Rabbi Akiva'nın hayatı ile ilgili bilgi için bkz. Harry Freedman - Stephen G. Wald, "Akiva", *Encyclopaedia Judaica* (USA: Macmillan Reference USA, 2006), I: 562; Gary G. Porton, "Aqiva ben Yosef", *Encyclopaedia of Religion* (USA: Macmillan Reference USA, 2005), I: 441; Louis Ginzberg, "Akiba ben Joseph", *The Jewish Encyclopaedia* (New York and London: Funk and Wagnalls Company, 1901), I: 304-306.

³ Daniel Sperber, "Eli'ezer ben Yosei ha-Galili", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (New York: The Oxford University Press, 1997), 222.

⁴ Hagada: Rabbani Yahudilikte ahkâm dışında kalan rivayetler ile ilgili kullanılan terimdir. Stephen G. Wald, "Aggadah or Haggadah", *Encyclopaedia Judaica* (USA: Macmillan Reference USA, 2006), I: 454.

⁵ *Babil Talmudu*, Hullin 89a. Ayrıca bkz. Ronald L. Eisenberg, *Essential Figures in the Talmud* (New York and UK: Jason Arason Publication, 2013), 63.

⁶ Alter Hilewitz, "Eliezer ben Yose ha-Gelili" (USA: Macmillan Reference USA, 2006), VI: 329-330.

⁷ *Babil Talmudu*, Berakhot 63b.

ölüleri diriltmesi' ifadesini Yahudilerin kutsal topraklara dönüşünün kanıtı olarak yorumladığı rivayeti de dönemin hadiselerine bakışı açısından önemlidir.⁸

İnsanların ümitvâr olmasını ve bağışlanma umudunu her daim korumasını vurgulamak için Eliezer b. Yose ha-Galili'nin Talmud'da yer alan "...bir kişinin aleyhine 999 melek, lehine ise sadece bir melek şahitlik etse bu şahitlik o kişinin kurtuluşunu sağlar..." şeklindeki ifadeleri onun insanların ahiretteki kurtuluşlarına dair bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir.⁹

II- Rabbi Eliezer b. Yose ha- Galili Öncesi Rabbâni Yorum Kurallarının Tarihi Seyri:

Yahudi Kutsal Kitabını açıklamak için kullanılan yorum kurallarına midda /middot denilmektedir. İbranice kural, metod ya da ölçü demek olan "*midda/ מדה*" kelimesinin çoğulu "*middot/ מדות*" olup, yorum kurallarının Tora'nın tefsirinde kullanılması için "*middot se ha-Tora nidrešet be ben/ מדות שהתורה נדרשת בהן*" (Kendileriyle Tora'nın yorumlandığı kurallar) ifadesi kullanılmaktadır.

Şüphesiz gerek bir metni gerek rüya, büyü, kehanet vb. gizemli hadiseleri, doğa olaylarını yorumlamak ya da yorum faaliyetlerini belli kurallara göre yapmak Yahudiler öncesinde de mevcuttu. Ancak böyle bir mevcudiyetten söz etmek zorunlu olarak eskiden mevcut olanın sonradan gelen tarafından doğrudan alındığını da göstermez.¹⁰

Yahudi geleneği içerisinde yorum kurallarının bir liste halinde ilk ortaya çıkışı Hillel'e izafe edilen 7 yorum kuralı ile olmuştur.¹¹ Bu yorum kuralları listesi esas alınarak daha sonra Rabbi Yişmael tarafından genişletilmiş ve 13 kuraldan oluşan ikinci bir liste Yahudi yorum geleneği içerisinde ortaya çıkmıştır.¹² Bu makalede incelediğimiz Rabbi Eliezer ben Yose ha-Galili'nin 32 yorum kuralı listesi bu zincirin üçüncü halkasını teşkil etmektedir.¹³ Bu çabalar daha sonraki devirlerde de devam ederek farklı listelerin ortaya çıkmasını sağlamış ve yorum kurallarının sayısını Yahudi şeriatındaki temel emir ve yasak sayısı olan 613 ile eşitleyenler de olmuştur.¹⁴

⁸ *Babil Talmudu*, Sanhedrin 92b.

⁹ *Babil Talmudu*, Şabat 32a.

¹⁰ Saul Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine* (New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1962), 58.

¹¹ *Tosefta*, t.y., Sanhedrin 7,5; Hillel'e izafe edilen 7 Yorum Kuralı ile ilgili bilgi için bkz. Ömer Faruk Araz, "Rabbani Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri: Hillel'in Yedi Yorum Kuralı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (06 Nisan 2016): 321-337.

¹² Rabbi Yişmael'in yorum kuralları listesi klasik midraşların ilklerinden olan Sifra'nın başında bulunur. "Baraita deRabbi Yişmael 1, 1-17" *Sifra*, http://www.sefaria.org/Sifra_Braitad_Rabbi_Yishmael.2?lang=heen&layout=heLe&sidebarLang=all. (Erişim Tarihi: 10.06.2019); Rabbi Yişmael'in 13 Yorum Kuralı ve açıklamaları için ayrıca bkz. Ömer Faruk Araz, "Rabbâni Gelenekte Rabbi Yişmael'in Tevrat Tefsiri İçin Oluşturduğu On üç Yorum Kuralı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/Aralık (2016): 115-134.

¹³ Isidore Epstein, "Foreword", *Midraş Rabbah* (London: The Soncino Press, 1939), I: xvi.

¹⁴ Jay M. Harris, *How Do We Know This? Midraş and the Fragmentation of Modern Judaism* (USA: The State Univ. of New York Press, 1995), 221-223.

Yorum kuralları ile ilgili bazı konular ilim adamlarının gündemini meşgul etmiştir. En başta, yukarıda da değindiğimiz, bu kuralların daha önce başkaları tarafından kullanılıp kullanılmadığı konusu tartışılmıştır. Hillel öncesinde Grek kültür ve literatüründe bu kuralların kullanılmış olduğu iddiası bunlardan birisidir.¹⁵

Yorum kuralları listelerinin izafe edildikleri rabbiler tarafından oluşturulup oluşturulmadığı bir diğer tartışma ve araştırma alanı olmuştur. Rabbilerin bu kuralların tamamını ya da bir kısmını kullanmış olmaları ile kuralları bugün mevcut haliyle bir liste haline getirmeleri farklı değerlendirilebilmektedir. Bazı araştırmacılar bu kuralların izafe edildikleri rabbiler tarafından Tora yorumunda kullanılmış olabileceklerini, ancak kuralların liste haline gelmesinin Hillel, Yişmael ve Eliezer b. Yose ha-Galili'den sonra gerçekleştiğini iddia etmişlerdir. Mesela bazı araştırmacılar Eliezer b. Yose ha-Galili'ye izafe edilen listenin lengüistik kanıtlar ve geç dönem çalışmalarda ortaya çıkışından hareketle listeyi Geonim dönemi sonlarına tarihlendirirler.¹⁶

Yorum kurallarının Yahudi kutsal kitabının her alanında kullanılıp kullanılmayacağı, yani halaha denilen ahkâm kısımları ile hagada denilen rivayet yoğunluklu kısımları yorumlamak için farklı listelerin olduğu iddia edilmiştir. Buna göre Hillel ve Rabbi Yişmael'in kurallarının halaha için, Rabbi Eliezer ben Yose ha-Galili'nin listesinin hagada için olduğu ya da oluşturulduğu ifade edilmiştir. Her ne kadar liste içerisindeki bazı kuralların tamamıyla halaha ya da hagada alanında kullanılabildiği gözlemlense de tüm bu listelerin kullanımı ile ilgili keskin bir ayırımın yapılamayacağını, gelenek içinde de yapılmadığını ve her iki alanda da yorum için kullanıldığını ifade etmeliyiz. 32 yorum kuralının Hillel ve Yişmael'in yorum kurallarının bir kısmını ihtiva ettiği dikkate alındığında kesin ayırım yapmanın isabetli olmayacağı kolaylıkla görülebilecektir.¹⁷

Yorum kuralları ile ilgili dikkat çekeceğimiz son husus Rabbani Yahudiliğin "Çift Tora" inancına bağlı olarak hem Yazılı Tora'nın hem de Şifahi Tora'nın ilahi vahiy kaynaklı olduğu, Şifahi Tora'nın Yazılı Tora'nın olası tüm yorumlarını kapsadığı gibi bu yorumların ortaya çıkarıldığı yorum kurallarını da ihtiva ettiği kabulünden hareketle bu kuralların Hz. Musa'ya Sina Dağında vahyedildiği inancıdır.¹⁸

¹⁵ Konu ile ilgili tartışmalar için bkz. Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine*, 47-68.

¹⁶ Avraham Walfish, "Baraiyta of Thirty Two Rules", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (New York: The Oxford University Press, 2011), 104-105.

¹⁷ "Hermeneutics", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (New York: The Oxford University Press, 1997), 318; Jacob Z. Lauterbach, "Rules of Eliezer b. Jose ha-Gelili, 'Thirty-Two'", *The Jewish Encyclopaedia* (Funk and Wagnalls Company, 1901), X: 510.

¹⁸ Rabbâni Yahudiler Sina Dağında Tanrının (Hz.) Musa'ya Tora ile beraber onun yorumlarını, bu yorumların yapılması sırasında kullanılan yorum kurallarını da vahyetmiştir. Yorum kuralları ile Tora metninin açıklamaları, mantıksal çıkarımları, benzetmeleri, sınırlandırmaları gibi faaliyetler yapıldığından ve bunların pek çok hukuki sonuçları doğabildiğinden dolayı Şifahi Tora ve Yazılı Tora bir bütün gibi görülmüş ve Çift Tora İnancı ortaya çıkmıştır. Çift Tora İnancı ile ilgili bilgi için bkz. Ömer Faruk Araz, *Yahudilikte Tefsir Gelenegi*, 1. Bs (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019); Ayrıca bkz. Jacob Neusner, "Midrash and the Oral Tora: What Did the Rabbinic Sages Mean by 'The Oral Tora'", *The Encyclopaedia of Judaism* (The Netherlands: Brill, 2005), III: 1707-1708.

III- Rabbi Eliezer b. Yose ha-Galili'nin Otuz iki Yorum Kuralı ve İzahı:

Bu kural listesi bir metin olarak Rabbi Eliezer Baraytası¹⁹ olarak isimlendirilen çalışmada listelenmiş ve Yahudi midraş kaynaklarından Midraş ha-Gadol isimli eserin girişinde yer almaktadır.²⁰ Barayta, “*Mišnat Rabbi Eliezer*” isimli bir el yazmasında da keşfedilmiştir. Ayrıca Rabbi Eliezer Baraytası 14.yy’ın ilk yarısına ait olan ve çok az bir kısmı günümüze ulaşan Kinon’lu Rabbi Samson’un Sefer Keritot isimli eserinde yer aldığı biçimi ile de elimizde bulunmaktadır.²¹ Eski Yahudi elyazması eserlerle ilgili yapılan bazı araştırmalar bu baraytanın alıntılındığı başka çalışmaların da olduğuna işaret ettiğini ifade etmemiz gerekir.²²

Daha önce kısaca değindiğimiz üzere bazı kaynaklarda Tanah’ın halaha yorumlarında başta Hillel’e ait olduğu varsayılan 7 yorum kuralı, sonraları Rabbi Yişmael’in 13 kuralının kullanıldığı; Tanah’ın rivayet kısımlarının (hagada) yorumlarında 32 yorum kuralının kullanıldığı ifade edilmiştir.²³ 32 kuralın içinde özellikle maşal, ma’al, gematria, notarikon gibi bazı kuralların oldukça yüzeysel veya metni zorlama gibi gelebileceği ifade edilmiştir.²⁴ Bunun yanında hagada hermenötüğünü halahadan ayıran kesin bir çizginin olmadığı; yasa/hukuk metinlerinin yorumunda rabbilerin daha titiz bir yorum mantığı, süreci ve metodu takip etmekle birlikte zikredilen metotların bir kısmının hem halaha hem hagada yorumunda kullanılabilirdiği de ifade edilmiştir.²⁵

Şimdi Eliezer ben Yose ha-Galili’nin 32 Yorum Kuralını (middot) kısaca açıklayalım.²⁶

1- Ribbuy (ריבוי):

Kelime olarak “Artırma, kapsama, genişletme” anlamındadır. “et/תא”, “gam/גם” ve “af/ףא” edatlarının Tanah’ta kullandığı yerlerde görülür. Açıkça ifade edilmeyen bir şeyin “et/תא”, “gam/גם” ve “af/ףא” edatlarıyla fazladan bir vurgunun yapılması, metnin

¹⁹ Baraita de-Şloşim ve-Ştayim Middot d-Rav Eliazar ben R. Yose ha-Galili. Ayrıntılı bilgi için bkz. Louis Ginzberg, “Baraita of the Thirty-Two Rules”, *The Jewish Encyclopaedia* (New York and London: Funk and Wagnalls Company, 1901), II: 520-521; Hyman Gerson Enelow, “The Midrash of Thirty-Two Rules of Interpretation”, *The Jewish Quarterly Review* 23/4 (Nisan 1933): 363-364.

²⁰ Ancak burada 27. Kurala yer verilmemiş, 29. Kural ise üç kısımda ele alınmıştır.

²¹ Rabbi Samson of Chinon, *Sefer Keritot* (Varşova: -, 1854), 50 vd.

²² Enelow, “The Midrash of Thirty-Two Rules of Interpretation”, 357-367.

²³ Epstein, “Foreword”, I: xvi; Yorum kurallarının 7’den 32’ye geliştirilmesi için ayrıca bkz. Joseph Dan, “Is Midrash Exegesis”, *Study and Knowledge in Jewish Thought* (Ber Sheva: Ben Gurion University of Negev Press, 2006), 90; Martin Sicker, *An Introduction to Judaic Thought and Rabbinic Literature* (USA: Greenwood Publishing Group, 2007), 90.

²⁴ Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine*, 68-69; Hillel Ben David, “Rules of Jewish Hermeneutics”, 1-11, erişim: 04 Haziran 2019, <http://www.betemunah.org/rules.html>.

²⁵ W. Sibley Towner, “Hermeneutical Systems of Hillel and the Tannaim: A Fresh Look”, *Hebrew Union College Annual* 53 (1982): 128.

²⁶ 32 Kuralın kısa anlamları ve listesi için bkz. Lauterbach, “Rules of Eliezer b. Jose ha-Gelili, Thirty-Two”, X: 510-511.

yorumlamasında bunların yer aldığı pasajın da göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eder.²⁷

Konu ile ilgili ilk örneği Tekvin Kitabı 1/1’de yer alan “Bereşit bara Elohim et ha-şamayim ve et ha-arets: **וְאֵת הָאָרֶץ, אֶת הַשָּׁמַיִם, בְּרָא אֱלֹהִים, בְּרֵאשִׁית**” ifadesindeki ‘şamayim/sema kelimesi güneş, ay, yıldızlar ve takımyıldızları gibi bu kelimenin kapsamı içerisindeki diğer varlıkları; ‘arets/yeryüzü kelimesi de ağaçlar, meyveler, otlar vs. gibi yeryüzündeki diğer varlıkları da kapsamı zikredilebilir.²⁸

Bir diğer örnek Tesniye Kitabı 22/22’de mevcuttur. Burada “...Umetu gam şneyhem ha iş ha sohev im ha işa, ve ha işa.../ **וְיָמְתוּ גַם-שְׁנֵיהֶם--הָאִישׁ הַשֹּׂכֵב עִם-הָאִשָּׁה, וְהָאִשָּׁה**” ifadesinde evli bir kadınla zina yaparken yakalanan kişi ile evli kadının her ikisinin de ölüm cezası kapsamında cezalandırılacağı ifadeleri bu kuralın örneğidir.²⁹

Zina fiili ve cezasının tamamıyla hukuki bir durum olduğu dikkate alındığında 32 yorum kuralının sadece hagada yorumunda kullanılmadığı bu örneklerle kolaylıkla görülmektedir.

2- Miut (מיעוט):

Kelime olarak “Kısıtlama, azaltma, istisna etme” anlamındadır. Genel bir ifadenin kapsamından, “ancak, yalnızca/sadece ve den/dan” anlamına gelen “ah/אך”, “rak/רק” ve “min/מן” edatlarının yardımıyla, bazı şeyleri dışarda bırakmak için kullanılır.

Konuyla ilgili ilk örnek olarak Tesniye Kitabı 16/15’de yer alan “bkol tvuatha ubkol maase yadeyha vehayita ah sameah/**וְהִיִּת, אַךְ שִׁמְחָה**” ifadesinde Sukkot Bayramının anlatıldığı cümledeki “ah/אך” kullanımını verebiliriz. Burada bayram ile ilgili duygular ifade edilirken sadece sevinçli olma anlatılmaktadır.

Tekvin Kitabı 7/23’te yer alan ifade bu kural için bir diğer örnektir. Burada “...vayissaer ah-noah vaaser ito bateva / **בְּתִבְהָ, וְאִשְׁרָ אֶךְ-נֹחַ וְאִשְׁרָ אֶתּוֹ, בְּתִבְהָ**” ifadeleriyle Nuh Tufanı ile ilgili anlatımda sağ kalanlarla ilgili istisna yapılırken “ah/אך” edatı ile Nuh ve onunla birlikte olanlar istisna edilmiştir.³⁰

Bu iki kuralla ilgili olarak R. Yişmael ile R. Akiva arasında ihtilaf vardır. Akiva belli edat ve bağlaçları kullanarak her kelime ya da heceden belli anlamlar çıkarmaya çalışır. Akiva’ya göre Tora’nın her hecesi hayatî önemi haizdir; çok derin anlamlar ihtiva etmektedir. Yişmael’e göre “Tora insanoglunun dili ile konuşur.” Bu sebeple her harf ve ayrıntıdan ziyade genel

²⁷ Hyman Gerson Enelow, *Mišnat Rabbi Eliezer o Midraš Şeloşim u Ştayim Middot* (New York, 1933), 11-12.

²⁸ Konuyla ilgili yorumlar için bkz. Genesis I/4-6 H. Friedman - Maurice Simon, ed., *Midraš Rabbah* (London: The Soncino Press, 1939).

²⁹ H. L. Strack - G. Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midraš* (Edinburg: T.T.Clark and Charles, 1991), 26; “nazarenejudaism”, 2-3, http://nazarenejudaism.com/?page_id=105.

³⁰ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midraš*, 26; “nazarenejudaism”, 2-3; Ribbuy ve Mi’ut kurallarının kökenleri ile ilgili farklı görüş ve açıklamalar için bkz. Susan A. Handelman, *The Slaying of Moses, The Emergence of Rabbinic Interpretation in Modern Literary Theory* (New York: The State Univ. of New York Press, 1982), 69-70.

anlatılmak istenen önemlidir.³¹ Bu açıklamalar ışığında ‘ribbuy’ ve ‘miut’ kuralları daha ziyade Akiva ekolü kökenlidir.

3- Ribbuy ahar Ribbuy: (ריבוי אחר ריבוי):

“Kapsama sonrası kapsama” anlamına gelir. Birinci kuralda açıklamasını yaptığımız ‘ribbuy’ un peşpeşe geldiği durumlarda olur. Bir nevi aynı pasaj içerisinde zincirleme bir tamlama kullanılarak vurgu artırılmış olur.³²

Örnek olarak 1. Samuel Kitabı 17/36’daki “ Gam et ha ari gam ha dov, hika avdeyha... /הַכָּה עַבְדְּךָ/ גַּם אֶת-הָאֵרִי גַם-הַדָּב, הִכָּה עַבְדְּךָ/” ifadesinde “...kulun hem aslan hem de ayı öldürmüştür...” ifadesinden hareketle Davut’un Golyat’ın karşısına çıkma talebinde anlamı güçlendirme ve kendisinin Golyat’ı öldüreceğine dair inancını tekit etmektedir. Ancak konu halaka ile ilgili ise, yani üzerine hüküm bina edilecek bir metin olursa bu durumda bir genişletmeyi başka bir genişletmenin izlemesi Rabbi Akiva’ya göre aslında sınırlama, sınırlandırma ifade eder.³³

4- Miut ahar Miut: (מיעוט אחר מיעוט):

Bir önceki kurala benzer mantıkta, ancak o kuralın tersini anlatır. İki kısıtlayıcı bölümün birleşimidir. “Kısıtlama/sınırlama sonrası kısıtlama/sınırlama” anlamına gelir.³⁴ Ancak bir önceki kuralda anlatıldığına paralel olarak halaka söz konusu olduğunda burada da peş peşe gelen kısıtlamalar bir genişletme ifadesi olarak kabul edilir, değerlendirilir.

5- Kal va-Homer Meforaş: (קל וחומר מפורש):

Hillel’in birinci kuralına benzer. Kal va-Homer Meforaş yorum kuralı, basit ve kolay olan bir emir ya da hükümden, daha ağır ve zor olan bir hükme ulaşıldığı bir yorum kuralıdır. Belli bir konu hakkında geçerli olan bir kuralın daha ehemmiyetli bir husus hakkında uygulanabileceğini ifade eder. Burada ifade edilenin tersi durumlar da olabilir: Önemli bir konu hakkında geçerli olan bir kural daha küçük, nispeten daha önemsiz konularda da kıyas yapılmak suretiyle uygulanabilir.³⁵

6- Kal va-Homer Satum (קל וחומר סתום):

Bu kural 5. yorum kuralı ile benzerlik arz eder. Ancak beşinci kuralda bu kuralda söz konusu husus metnin içerisinde açık bir şekilde yer alıyor iken (meforaş/מפורש, açık anlamına gelir) bu kuralda sadece ima ile (satum/סתום, kapalı anlamına gelir) bulunur.³⁶

Çıkış Kitabı 6/12’de şöyle bir ifade yer almaktadır: “İsrail halkı beni dinlemezken Firavun nasıl dinler.” Bu ifade Tanrı’nın Hz. Musa’dan Firavun’a İsrailoğullarını kurtarması

³¹ Handelman, *The Slayers of Moses, The Emergence of Rabbinic Interpretation in Modern Literary Theory*, 70.

³² Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 26; “nazarenejudaism”, 3-4.

³³ *Babil Talmudu*, Menachot 89a.

³⁴ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 26.

³⁵ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 26; Konu ile ilgili ayrıntılar ve örnekler için bkz. Araz, “Rabbani Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri”, 326-328; Ayrıca bkz. Araz, “Rabbi Yişmael’in Onüç Yorum Kuralı”, 121-122.

³⁶ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 26.

için gitmesini emretmesi üzerine Hz. Musa tarafından söylenmiştir. İfadedeki İsrail halkı ve Firavun kıyasında İsrail halkı “Kal”, Firavun ise kuralın “Homer” tarafını oluşturmaktadır. Ayrıca Yeremya Kitabı 12/5’te yer alan “Eğer yaya gidenlerle koştun da seni yordularsa, atlarla nasıl yarışabilirsin” ifadesi de yaya insanlar ile atları örnek vermek suretiyle bu kuralın Tanah’ta yer alan bir diğer kullanımı olarak kaynaklarda yer almıştır.

7- Gezera Şave: (גזירה שווה):

Hillel’in ve Yişmael’in 2 numaralı kuralına karşılık gelir. Benzer ifade, tabir ve izahların analojisine dayanan bir kıyas çeşididir.³⁷ Kuralın uygulamasında Tora’da yer alan iki ifadedeki benzerlikten hareketle benzer hüküm verilir ya da izahta bulunulur.

Gezera Şave uygulamasının Grek kaynaklı olduğu iddia edilse de bunu doğrulayan kesin bir kanıt yoktur. Ayrıca bir metodun kullanımı ile o metodun terminolojisi ve isimlendirilmesi birbirinden farklı konulardır. Tosefta’da Rabbi Hillel Bene Batira ile tartışmalarında bu metodu kullanmaktadır.³⁸ Ancak bir yorum kuralı terimi olarak Gezera Şave’nın M.S. I.yy’ın sonlarından itibaren kullanıldığı görüşü daha çok tercih edilmektedir.³⁹

8- Binyan Av mi-Katuv Ehad: (בניין אב מכתוב אחד):

Hillel’in 3 ve 4 numaralı kurallarına, R. Yişmael’in 3. yorum kuralına benzer. Özel olarak bina edilmiş bir hükmün genel bir hüküm haline dönüştürülmesi ile ilgili olarak bu kural “Bu özel hükümden genel hüküm bina edilmiştir” anlamına gelen “ze bana av / בנה אב / זה” ifadeleriyle Talmud’da⁴⁰ bazı hususlarla ilgili olarak yer almaktadır.⁴¹

9- Dereh Katsara (דרך קצרה):

“Kısaltma metodu, yolu” anlamına gelir. Metnin kendisi tartışılan konuyu açıklama gücüne sahip olduğu, dışarıdan başka bir yoruma ihtiyaç duymadığı durumlarda bu metod kullanılır. Kutsal metinden bazı sözcüklerin seçilerek anlamı bozmayacak şekilde cümleden çıkarılmasıyla uygulanır. I. Tarihler Kitabı 17/5’te “Çünkü İsraili çıkardığım günden bugüne kadar bir evde oturmadım. Fakat çadırdan çadıra, ve meskenden meskene geçdim.” pasuğunda “וְאֶהְיֶה מְאֹהֶל” “ve-ehye me-ohel el-ohel” (çadırdan çadıra) kısmında ifade tam bir şekilde verilse de, “bir mişkandan” anlamındaki “u-mi-mişkan / וּמִמִּשְׁכָּן” kısmının devamında (bir önceki pasuktaki ‘el-ohel’ kullanımına benzer şekilde) getirilmesi beklenen “bir diğer mişkanda” anlamındaki ‘el-mişkan’ kısmı çıkarılarak, pasuğun anlamına zarar vermeyen bir kısaltma yapılmaktadır.⁴²

10- Davar şe-hu Şanuy: (דבר שהוא שנוי):

³⁷ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 26.

³⁸ *Tosefta*, Pesachim 4/11-12.

³⁹ Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine*, 61-62; Bu kuralla ilgili ilave örnekler için bkz. Araz, “Rabbani Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri”, 328-330.

⁴⁰ *Babil Talmudu*, Sanhedrin 30a. “מה תלמוד לומר אחד זה בנה אב כל מקום שנאמר עד הרי”; Bava Kama, 77b: “אמר זה רבא דאמר רבא זה בנה אב כל מקום שנאמר שה”; Bava Kama, 78a: “הא דאמר רבא זה בנה אב כל מקום שנאמר שה”; Sotah, 31b: “תלמוד לומר אחד זה בנה אב כל מקום שנאמר”.

⁴¹ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 26.

⁴² Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 27; “nazarenejudaism”, 3.

Bu kural metindeki bir cümlenin veya ifadenin başka bir cümlede, bir anlamı veya daha özel bir durumu ifade etmesi kastedilerek tekrar edilmesini ifade eder. Yaratılış Kitabı 41/3-4'te yer alan “*yedi çirkin ve cılız inek*” ifadesinin iki pasukta da tekrar edilmesi⁴³ ile Çıkış Kitabı 23/19, 34/26 ve Tesniye Kitabı 14/26'da yer alan “*Oğlağı anasının sütünde haşlamayacaksınız*” tekrarı konuya örnek olarak zikredilebilir.⁴⁴ Bu üç tekrarın aynı zamanda “yemek, haşlamak ve faydalanmak” biçimindeki üç yasağı ifade ettiği belirtilmiştir.⁴⁵

11- Sidur şe-Nehelak: (סדר שנהלק):

“Bölünmüş materyal” diyebileceğimiz bu kuralda pasuğun mantıksal olarak ayrılmadığı yerde noktalama işareti konularak anlamlı bir bölme işlemi yapılmasını ifade eder. Bu işaretler vahyin orijinal halinde yer almamaktadır. Çıkış Kitabı 13/3'te “...*mayalı hiçbir şey yenmeyecek*.../ **וְלֹא יֵאָכַל, חֲמֵץ**” kısmının 13/4'te yer alan “*bugün/ היום*,” ifadesi sonrası virgöl ile ayrılıp birlikte değerlendirilerek “*bugün mayalı hiçbir şey yenmeyecek*” şeklinde değerlendirilmesi örnek olarak verilebilir. Ayrıca II. Tarihler Kitabı 30/18 ve Tesniye Kitabı 25/2 de bu kurala örnek olarak kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁶

12- Davar şe-Ba Lelamed ve Nimtse Lamed: (דבר שבא ללמד ונמצא למד):

Mukayese ya da karşılaştırma maksadıyla verilen bir şey ile yeni ve daha iyi bir açıklama fırsatı doğabileceğini ifade eder. Hillel'in 7. kuralına benzer. Tesniye Kitabı 22/25-26'da yer alan “kırda nişanlı bir kadına tecavüz eden adamın öldürüleceği, ancak kıza dokunulmayacağı” hususunun “...komşusuna saldırıp onu öldüren adamın davasına” benzediğinin ifade edilmesi,⁴⁷ açıklama ve mukayese maksadıyla verilen bir örneğin ortaya yeni yorum çıkarması kapsamında bu kurala örnek olarak zikredilmektedir.⁴⁸

13- Kelal şe-Aharav Mease ve-hu Perato Şel Rişon: (כלל שאחריו מעשה והוא פרטו)

(של ראשון):

Genel bir prensipten sonra gelen özel bir ifadenin kendisinden önceki prensibi kuvvetlendirdiğini ifade eder. Hillel'in 5. kuralı ile benzerlik gösterir.

Çıkış Kitabı 19/5'te Tanrı'nın yeryüzünün tümünün kendisinin olduğunu ifade edip “...*sözümü dinleyecek ve abdimi tutacaksınız, bana bütün kavimlerden has kavim olacaksınız*...” şeklinde genel tanım yaptıktan sonra 19/6'da tanrının öz halkı olmayı “...*siz bana Kâbinler*”

⁴³ *Kitab-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997). Yaratılış Kitabı 41/3: “...sonra yedi çirkin ve cılız inek çıktı...” Yaratılış Kitabı 41/4: “...çirkin ve cılız inekler güzel ve semiz yedi ineği yiyince...”

⁴⁴ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 28; “nazarenejudaism”, 5.

⁴⁵ *Babil Talmudu*, Hullin 115b.

⁴⁶ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 28-29; “nazarenejudaism”, 5.

⁴⁷ *Kitab-ı Mukaddes*, Tesniye Kitabı 22/25-26: “Fakat adam nişanlı genç kadını kırda bulursa, ve onu yakalayıp kendisiyle yatarsa, o zaman yalnız yatmış olan adam ölecektir. Fakat genç kadına bir şey yapmayacaksın. Genç kadında ölüme müstahak suç yoktur. Çünkü bir adam komşusuna karşı nasıl kalkar ve onu öldürürse bu şey de öyledir.”

⁴⁸ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 29; “nazarenejudaism”, 6.

Melekâtu, ve Mukaddes Millet olacaksınız...” ifadesi ile, bu durumu özel bir ifade ile vurgulamak suretiyle örnek oluşturmaktadır.⁴⁹

14- Davar Gadol še-Nitla be-Katan Mimenu le-Haşmia ha-Ozen be-Dereh še-Hi Şomaat (דבר גדול שנתלה בקטן ממנו להשיע האון בדרך שהיא שומעת):

Bu kural önemli bir şeyi anlatabilmek için nispeten daha az önemli olan bir şeyin örnek verilerek konunun açıklanması anlamındadır.

Tesniye Kitabı 32/2’de şu ifadeler yer alır:

“*Öğretişim yağmur gibi damlasın; Sözlerim çiy gibi düşsün, Çimen üzerine çiseleyen yağmur gibi, Bitkilere yağın sağanak gibi.*”

Bu ifadelerdeki Tora eğitiminin yağmur örneği ile açıklanmaya çalışılması bu kurala örnek olarak zikredilmektedir.⁵⁰

15- Şney Ketuvim ha-Makhişim ze et ze ad Şe-Yavo ha-Katuv ha-Şelişi ve-Yakria Beyneyhem: (שני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם):

Tanah’ta yer alan iki pasajın birbirileriyle çeliştikleri düşünüldüğü durumda bu problemin üçüncü bir pasaj yardımıyla çözümlenmesini ifade etmektedir. Tanah pasukları arasındaki -zahiren de olsa- çelişki görüntüsünün giderilmesi gerektiğini ifade eden bu kural R. Yişmael’in 13. kuralına benzemektedir.⁵¹

Örnek olarak Çıkış Kitabı 13/6’da “*Yedi gün mayasız ekmek yiyecek, yedinci gün Rabbe bayram yapacaksınız*” denmektedir. Ayrıca Tesniye Kitabı 16/8’de “*Altı gün mayasız ekmek yiyeceksiniz...*” ifadesi yer almaktadır. Bu iki ifade çelişik gibi durmaktadır. Ancak Levililer Kitabı 23/14’de ilk ürün hasadı sunusu ile ilgili olarak “*Tanrınıza bu sunuyu getireceğiniz güne kadar ekmek, kavrulmuş buğday, taze başak yemeyeceksiniz...*” denmektedir. Buradan hareketle yeni üründen hazırlanan mayasız ekmek yalnızca bu bayramın geri kalan altı gününde yenilmesi gerektiği yorumu yapılarak ilk iki cümleyle ilgili çelişki görüntüsü üçüncü bir pasuk ile birlikte değerlendirilmek suretiyle giderilmeye çalışılmıştır.

16- Davar še-hu Meyuhad bi-Mkomo: (דבר שהוא מיוחד במקומו):

Bu kural bir pasukta yer alan bir ibarenin kendi bağlamıyla değerlendirmesinin önemini ifade etmektedir. Sayılar Kitabı 15/18’deki “*...vadedilmiş topraklara gelişinizde...*” anlamına gelen “אֶל-הָאָרֶץ, בְּבֹאֲכֶם/beboahim al ha arets” ifadesinin Tanah’taki diğer kullanımlardan farklı olmasına bağlı olarak devamındaki anlatımlarla birlikte bu kullanımın ilk tahlil

⁴⁹ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 29; Farklı örnekler için bkz. Ben David, “Rules of Jewish Hermeneutics”, 2.

⁵⁰ *Kitab-ı Mukaddes*, Tesniye Kitabı 32/2: “Talimim yağmur gibi damlayacak; Sözüm düşecek çiy gibi, Çimen üzerine hafif yağmurlar gibi, Ve ot üzerine sağanaklar gibi.”; Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 29; “nazarenejudaism”, 7.

⁵¹ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 29; Bu kuralın benzeri olan Rabbi Yişmael’in 13. yorum kuralı ile ilgili açıklamalar için bkz. Araz, “Rabbi Yişmaelin Onüç Yorum Kuralı”, 129.

sunusunun İsrail halkı için zorunlu olduğunu öğretmeyi amaçladığı yorumunun yapılması bu kurala örnektir.⁵²

17- Davar şe-Eyno Mitpareş bi Mkomo u-Mitpareş bi-Mkom Aher: (דבר שאינו

מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר)

Tanah pasuklarının birbiri ile açıklanması, tefsiri olarak ifade edebileceğimiz bu kuralın uygulamasında genellikle Tora pasuklarının Neviim ya da Ketuvim’de yer alan bir başka pasuk ile açıklanması söz konusudur. Yaratılış Kitabı 2/8’de “...rab doğuda Eden’de bir bahçe dikti...” ifadesindeki “Eden Bahçesi”nin Ezeziel Kitabı 28/13’te “Sen Eden’de Tanrı’nın bahçesiydin. Sarı yakut, kırmızı akik ve beyaz akik, gök zümrüt, akik, yeşim, safir, kırmızı yakut, zümrüt taşları ile, bütün değerli taşlarla, ve altınla kaplanmıştın. Teflerinin ve zurnalarının işçiliği sende idi, yaratıldığın gün hazırlanmışlardı.” ifadeleriyle açıklanışı kuralın örneğidir.

Bir başka örnek olarak Sayılar Kitabı 3.bab’da yer alan “Levililerin sayılması ve görevleri”nin 1. Tarihler Kitabı 24/1-19’da izah edilerek anlatılması zikredilebilir.⁵³

18- Davar şe-Neemar be-Miktsato ve-Hu Noheg be-Kol: (דבר שנאמר במצתו והוא נוהג בכל)

Bu kurala göre, aslında tamamının kastedilmesine rağmen pasuğun bir kısmının zikredilip burada ifade edilen hükmün ilgili pasuğun tamamını kapsadığı anlatılır. Tesniye Kitabı 20/5’te yer alan “yeni ev inşa edip içinde henüz oturmayan kimsenin askerlik (savaş) görevinden muaf olacağı” şöyle anlatılır:

“Ve zabitler kavme söyleyip diyecekler: ‘Yeni ev yapan ve onu tahsis etmeyen kim vardır? Gitsin ve evine geri dönsün. Belki cenkte ölür, ve başka bir adam onu tahsis eder.’”

Burada muafiyet için sadece ev inşa etmek söylenmişken, yeni bir ev edinmenin başka şekilleri olan satın almak, devralmak vb. yöntemlerin de bu kapsamda olduğu, amacın yeni ev sahibi olmak olduğuna hükmedilerek kapsamın genişletilmesi buna örnek olarak verilir.⁵⁴

19- Davar şe-Neemar be-Ze ve-Hu ha-Din le-Havero:(דבר שנאמר בזה והוא הדין לחברו):

Bu kurala göre bir konu ile ilgili açıklama bir başkası için de açıklayıcı olabileceği ifade edilmektedir. Hoşea Kitabı 6/6’da “Tanrı’yı tam manasıyla tanıma ile ilgili anlatım” şöyledir:

“Çünkü isteğim kurban değil iyiliktir, ve yakılan takdimelerden ziyade Allah bilgisidir.”

Çıkış Kitabı 21/18-19’da “Bir kimsenin komşusuna taş ya da yumrukla saldırması” anlatımı ise şöyledir:

⁵² M. M. Ninan, *Introduction to Biblical Hermeneutics* (San Jose: Global Publishers, 2018), 30; “nazarenejudaisim”, 7; Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 29.

⁵³ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 29; “nazarenejudaisim”, 7-8 (İlk verilen yerde Levililerin sayılması konu edinilirken ikinci verilen yerde ise onların çalışma düzenleri ile alakalı açıklamalar yer almaktadır.)

⁵⁴ “nazarenejudaisim”, 7-8.

“Ve eğer adamlar çekişirler, ve bir adam komşusuna taşla yahut yumrukle vurursa, vurulan ölmez, fakat yatağa düşerse, kalkar ve dışarıda değneğiyle gezerse, o zaman ona vuran adam suçsuz olacaktır. Ancak kaybettiği vaktin bedelini verecek ve onu iyice tedavi ettirecektir.”

Birinci örnekte sunuların mukayesesi, ikinci durumunda taş ve yumruğun zarar verme özelliklerinin birbirleri ile mukayese yoluyla anlatılması kurala örnek olarak verilebilir.⁵⁵

20- Davar şe-Neemar be-Ze ve-Eyno İnyan lo Aval Hu İnyan le-Havero: (דבר שנאמר בזה ואינו עניין לו אבל הוא עניין לחברו)

Bu kuralla anlatılmak istenen husus, bir konuyla ilgili söylenen ancak bağlamıyla doğrudan uygun olmadığı düşünülen bir açıklamanın bir başka konuyu izah için uygun olabileceğidir. Örneğin Tesniye Kitabı 33/7’de şöyle bir ifade vardır:

“Ve Yahuda için olan budur; ve dedi: ‘Ya RAB, Yahuda’nın sesini işit. Ve onu kendi kavmi içine getir. Kendisi için elleriyle döğüştü. Ve hasımlarına karşı yardımcı olacaksın.’”

Burada yer alan Yahuda ile ilgili yapılan anlatımın bazı yorumcular tarafından Şimon için daha uygun olacağı ifade edilmiştir.⁵⁶

21- Davar şe-Hukaş le-Ştey Middot ve-Ata Noten lo Koah ha-Yafe şe-be Şteyhen: (דבר שהוקש לשתי מידות ואתה נותן לו כוח היפה שבשתיהן)

Bu kural kutsal metinlerde iki metin ile karşılaştırılan üçüncü bir pasaj söz konusu olduğunda karşılaştırma yapılan iki metnin olumlu özellikleri üçüncü metne izafe edilebilir anlamına gelir. Mezmurlar Kitabı 92/12-13’te şöyle bir ifade vardır:

“Salih adam hurma ağacı gibi bitecektir, Lübnan’daki erz ağacı gibi büyüyecektir. RAB’bin evinde dikilmişlerdir; Allahımızın avlularında çiçeklenecekler.”

Burada “Doğru insanın özellikleri” hurma ağacı ve Lübnan sedirine (erz) benzetilerek anlatılması bu kurala örnek olarak verilir. Bu örnekte hurma ağacının meyve veriyor olması, Lübnan sedirinin de çok iyi gölgesinin olması özellikleri alınırken, hurma ağacının gölgesinin olmaması ya da sedirin meyvesinin olmaması gibi olumsuz hususlar dikkate alınmaz.⁵⁷

22- Davar şe-Havero Mohiah Alav: (דבר שחברו מוכיח עליו):

Bu yorum kuralı açıklamaya ihtiyaç duyulan bir ifadenin kendisine benzeyen başka bir ifade desteğiyle yorumlanması gerektiğini anlatır. Mezmurlar Kitabı 38/2’de şu ifade yer almaktadır:

“Ancak zevkini RAB’bin Yasası’ndan alır ve gece gündüz onun üzerinde derin derin düşünür. / יְהוָה--אֵל-בְּקִצְפָה תוֹכִיחֵנִי; וּבְחַמְדָּה תִּסְרָנִי.”

⁵⁵ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 30; “nazarenejudaism”, 8-9.

⁵⁶ “nazarenejudaism”, 9; Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 31.

⁵⁷ Mehmet Sait Toprak, *Talmud ve Hadis* (İstanbul: Kabalcı Yay., 2012), 264; Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 31; “nazarenejudaism”, 9.

Burada “beketspeha tohiheni/-תוכיחני-בְּקֶצֶף” ifadesinin başında yer alan “al/אל” ifadesinin pasuğun diğer kısmında yer alan “tyassereni/תִּסְרְנֵי” kelimesinin önünde de bulunduğu kabul edilerek yorumlanması buna örnektir.⁵⁸

23- Davar şe-Hu Mohiah al Havero: (דבר שהוא מוכיח על חברו):

Yalnızca hagada ifadelerinde kullanılan bu kuralda bir cümle kendisine yakın, benzer olanın açıklanmasına yardım etmesi anlatılmaktadır.

Tesniye Kitabı 11/12’de şu ifade yer alır: “Allahın RAB’bin kayırdığı bir memleketdir. Yılın başından yılın sonuna kadar Allahın RAB’in gözleri daima onun üzerindedir.”

Eyüp Kitabı 38/26’da ise şöyle denilmektedir: “Ta ki, insansız yerin üzerine, içinde adam bulunmayan çöl üzerine yağdırsın.”

Burada yer alan “Tanrının İsrail yurdunu gözetip kayırması...” ifadesi, Eyüp Kitabı 38/26’daki “...kimsenin yaşamadığı topraklara da yağmur yağdırması...” ifadeleriyle açıklanması bu kurala örnektir.⁵⁹

24- Davar şe-Haya bi-Kelal ve-Yatsa min ha-Kelal le-Lamed al Atsmo:

(דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו)

Bu kurala göre genel ifade içinde yer alan özel bir durum, onunla ilgili özel bir şeyler ifade etmek için söylenmiştir. Yeşu Kitabı 2/1’de “Eriha” ya vurgu yapılması bu kurala örnek olarak verilebilir. Bu kullanım şöyledir:

“Nun oğlu Yeşu Şittim’den gizlice iki casus gönderip dedi: “Gidin, memleket ve Eriha’ya bakın.” Böylece yola çıkan casuslar, Rahav adında bir fabişenin evine gidip geceyi orada geçirdiler.”

Bu pasaj hagadik özellikli olup burada “özellikle Eriha” şeklinde vurgulanmasının tamamen burayla ilgili özel bir duruma dikkat çekmek için olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰

25- Davar şe-Haya bi-Kelal ve-Yatsa min ha-Kelal le-Lamed al-Havero:

(דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חברו)

R. Yişmael’in 8. kuralına benzeyen bu kurala göre genel bir ifade içinde, bazı özelliklerini açıklamak için başka bir şeyin ayrı olarak ifade edilmesidir.

Çıkış Kitabı 35/2’de Şabat yasakları genel olarak anlatılır.⁶¹ Ancak 35/3’te özel olarak ifade edilen “Şabat Günü konutlarınızda ateş yakmayacaksınız.” ifadesi aslında Şabat yasaklarının

⁵⁸ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 31; “nazarenejudaism”, 9-10.

⁵⁹ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 31.

⁶⁰ “nazarenejudaism”, 10; Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 32; Bu kuralın umum-husus bağlamında izahı için ayrıca bkz. Toprak, *Talmud ve Hadis*, 265.

⁶¹ *Kitab-ı Mukaddes*, Çıkış Kitabı 35/2: Altı gün iş işlenir; fakat yedinci günde, sizin için mukaddes Sebt, Rabbe rahat günü olacak; onda iş işleyen her adam öldürülecektir.

genel anlatımının içinde mevcut olmakla birlikte “kişinin bir tek iş yapmakla suçlu hale gelebileceğinin” izahı içindir.⁶²

26- Maşal: (משל):

Kelime alegorik yorum anlamına gelmektedir. Arapçada ‘mesel’, İbranicede ise ‘maşal’ şeklinde ifade edilmekte ve “gerçekte meydana gelip gelmediğine bakmaksızın bir hadiseyi müjde, nasihat, uyarı, açıklama, hatırlatma gibi gayelerle belli başlı bazı hikâye, fıkra veya rivayetler yardımıyla anlama ve yorumlamaya çalışılması” faaliyeti olarak ifade edilmektedir. Maşal’da temel amaç maksadın daha iyi nasıl anlatılabileceği olduğundan dolayı olayların gerçekte vuku bulup bulmamaları veya hakikatle örtüşüp örtüşmediği hususları ikinci planda tutulmaktadır. Sayılar Kitabı 21/18 ve Tesniye Kitabı 22/21-26’da yer alan anlatımlar⁶³ bu kurala örnektir.⁶⁴

27- Maal / Laşon Nofel al Laşon: (לשון נופל על לשון) / (מעל):

Bu kural “cinas”a benzer bir tür kelime oyununu kullanarak yorum yapmayı ifade etmekte olup, ifadeyi önceki benzer bir ifade vasıtasıyla açıklamayı kasteder. Bu kurala örnek olarak Amos Kitabı 8/1’de yer alan bir ifadenin yorumu zikredilmektedir. Bu ifade şöyledir:

“Egemen RAB bana şunu gösterdi: Baktım bir sepet olgun meyve/ ; אֶלְנֵי יְהוָה; פֶּה הָרָאֵנִי, אֶלְנֵי יְהוָה; פֶּה הָרָאֵנִי”

Bu pasuğun sonunda yer alan “... kluv kayits/ קְלִיב קַיִטִּים” ifadesinde yaz meyvesi anlamındaki “kayits/” ifadesi ile son anlamına gelen “kats/ קַטִּים” kelimelerinin birlikte değerlendirilerek “...İsrail halkının sonunun geldiği...” şeklinde yorumlanması bu kurala örnek olarak zikredilmektedir.⁶⁵

28- Neged: (נגד):

Kitab-ı Mukaddes’teki bir sayı ifadesini başka bir yerdeki kullanımla bağlantılı izah etmeye çalışmayı ifade eder. Örneğin Sayılar Kitabı 13/25’te şu ifade yer almaktadır:

“Kırk gün dolaştıktan sonra adamlar ülkeyi araştırmaktan döndüler.”

Aynı kitapta yer alan 14/34’ te ise şöyle bir ifade yer almaktadır:

⁶² Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 32; “nazarenejudaism”, 11; Kuralın umum-husus bağlamında izahı için ayrıca bkz. Toprak, *Talmud ve Hadis*, 265-266.

⁶³ *Kitab-ı Mukaddes*, Sayılar Kitabı 21/18: Kuyu, onu reisler kazdılar, onu kavmin ileri gelenleri asa ile değnekler ile kazdılar. Çıkış Kitabı 22/21-26: “Garibe haksızlık etmeyeceksin, ve ona gadretmeyeceksin; Çünkü siz de Mısır diyarında gariptiniz. Hiçbir dul kadını ve öksüzü incitmeyeceksiniz. Eğer onları incitürsen ve bir yolla bana feryat ederlerse, onların feryadını kesinlikle işiteceğim. Ve öfkem alevlenip sizi kılıçla öldüreceğim; ve kadınlarınız dul, ve çocuklarınız öksüz olacaklar. Eğer kavmime, yanında olan bir fakire ödünç para verirken, ona murabahacı olmayacaksın; onun üzerine faiz koymayacaksınız. Eğer komşunun abasını rehin olarak almış olursan, güneş batmazdan evvel ona geri vereceksiniz.”

⁶⁴ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 32.

⁶⁵ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 32; “nazarenejudaism”, 11. Burada ayrıca Matta İncili 24/14 ile 32. cümlelerde yer alan “...dünyanın sonunun gelmesi...” ile “...incir ağacının çiçeklenmesinin yaz mevsiminin müjdesi olması...” örneğine de yer verilmektedir.

“Ülkeyi araştırdığımız günler kadar suçunuzun cezasını çekeceksiniz. Sizden yüz çevirdiğimi bileceksiniz!”

Bu iki ifadedeki sayısal anlatımlar bir arada değerlendirilerek “...her bir gün için bir yıl cezalandırılma...” ve böylece kırk gün için kırk yıl cezalandırma anlatımları ve yorumu konunun örneği olarak zikredilmiştir.⁶⁶

29- Laşon Gematriya: (לשון גימטריה):

Harflerin sayı değerleri esas alınarak, bu sayıların kabalistik sistemle mistik yorumlamalarla açıklanması sonucu oluşan bir sistemdir. Özellikle 13.yy’dan sonra Kabala yorumcuları tarafından kullanılmıştır. Bu yorum tarzı büyük oranda hagdik rivayetlerde tercih edilir. Gematriya’da esas olan sayısal değerleri birbiriyle denk olan kelimelerin birbirinin yerine kullanılması suretiyle değişik anlamlar ortaya çıkarabilmektedir.⁶⁷

Gematriya’nın II. Mabad Döneminde rabbilerce -rüya yorumu başta olmak üzere- kullanılmaya başladığı düşünülmektedir.⁶⁸ Grek harflerinin sayılara tekabül edecek şekilde kullanılması Mişna’da Şekalim 3/2’de yer almaktadır.⁶⁹ Rabbâni literatürde ise ilk defa M.S. II. yy’da R. Natan tarafından Şabat yasaklarından olan 39 fiile işaret eden “Ele ha-Devarim/אלה הדברים” ifadesiyle yer alır. Örneğin Tekvin Kitabı 14/14’te Abraham’ın savaşa gönderdiği asker sayısı 318 olarak zikredilir. Abraham’ın kölesi Eliezer’in adının numerik değeri 318’dir. Bu kurala dayanarak yapılan yoruma göre Abraham savaşa sadece kölesi Eliezer’i göndermiştir.⁷⁰ Ayrıca Çıkış Kitabı 35/1’deki “...Musa’nın çağırdığı kişiler...” konusunda, Yaratılış Kitabı 1/1 ve devamında kainatın yaratılışının anlatımı ile İbrani alfabesinin 22 harfinin bu yaratılışının şifrelerini barındırdığı ile ilgili bu kurala göre çeşitli yorumlarda bulunulmuştur.⁷¹

Gematria’nın bir versiyonu olan ‘Atbaş’ ise bazen ayrı bir kural olarak aktarılan; ilk harfin son harfe, ikincinin sondan bir öncekine uyması mantığına dayanan alfabenin gizemli bir şekilde kullanımınıdır. Özellikle kehanetlerin yorumlanmasında kullanılmıştır. Yeremya Kitabı 25/26 ve Daniel Kitabı 5/25’in yorumlanması bunun örneğidir.⁷²

30- Notarikon: (נוטריקון):

⁶⁶ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 32.

⁶⁷ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 32-33; Gershom Scholem, “Gematria”, *Encyclopaedia Judaica* (USA: Macmillan Reference USA, 2006), VII: 424-425.

⁶⁸ Saul Lieberman, “Rabbinic Interpretation of Scripture”, *Hellenism in Jewish Palestine: Studies in the Literary Transmission, Beliefs and Manners of Palestine in the I Century BCE-IV Century CE*, 2. Bs (New York: Jewish Theological Seminary of America, 1962), 72-73; Scholem, “Gematria”, VII: 424-425 (Burada gematria’nın 2.yy tannaim tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca gematria’nın özellikle kabala ile bağlantısı geniş şekilde ele alınmaktadır.).

⁶⁹ *Mişna*, Şekalim 3/2.

⁷⁰ Genesis Rabbah, XLIII/2, *Midrash Rabbah*, 313.

⁷¹ Jeffrey H. Tigay, “An Early Technique of Aggadic Exegesis”, *History, Historiography and Interpretation* (Jerusalem: The Magnes Press, 1983), 179; Ayrıca bkz. Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 33; Bu konu hakkında farklı örnekler için bkz. “nazarenejudaisim”, 12-14.

⁷² Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 33; Lieberman, “Rabbinic Interpretation of Scripture”, 73.

Kelimelerin baş harfinin ve son harfinin yahut ilk hecelerinin kısaltılarak yazılmasıyla oluşturulan bir yorumlama sistemidir. Yahudi inancına göre kâinatın yaratılışında kutsal lisan olarak görülen İbranice harfleri önemli rol oynamıştır. Bu sebeple ilahi kudretin bir ifadesi olarak her bir harfin değeri vardır ve yorumlanması gereklidir. Notarikon metodunda bir kelime iki ya da daha fazla parçaya ayrılır; her harfin bir kelimeyi temsil ettiği düşünülerek yorumlanır. Notarikon metodu ile bazen pozitif bir cümleye negatif anlam verildiği abartılı yorumlar da ortaya çıkabilir.⁷³

Bu metot çok eski zamanlardan beri kullanılan tekniklerden özellikle Simya, Kimya, Astronomi ve Astroloji gibi alanlarda ve rüya yorumlarında kullanılmıştır. Yahudi toplumunda da benzer şekilde – özellikle Kabalacılar tarafından - Kutsal Kitap'taki kelime ve cümleleri belirli bir kesimin anlayacağı tarzda özel, bir bakışta anlaşılması güç, gizemli bir usulle düzenleyerek metinlerdeki derin manaların çıkarılması amacıyla kullanılmıştır. Kutsal Kitapla ilgili Hıristiyanlarca da benzer çıkarımlar yapılmıştır. Örneğin Kutsal Kitabın ilk kelimesi “bereşit/בראשית” olup bu kelimenin ilk üç harfi “bet-reş-alef/ב-ר-א”dır. Bundan hareketle “bet/ב” harfinin “ben/בן, Oğul”, “reş/ר” harfinin “ruah/רוח, Kutsal Ruh”, “alef/א” harfinin “aba/אבא, baba”yı temsil ettiğini ve Kutsal Kitabın teslis ile başladığı yorumu yapılabilmektedir.⁷⁴

31- Mukdam şe-Hu Meuhar ba-İnyan: (מוקדם שהוא מאוחר בעניין):

Daha sonra verilecek olan ifadenin takdim tehir yapılarak önce gelmesi ve buna göre yorumlanması metodudur. Levililer Kitabı 1/15'te anlatılan “Kuş kurbanı”nda kâhinin takip edeceği sıralama şöyle yapılmıştır:

“Ve Kâhin onu mezbaha getirecek, ve başını tırnağı ile kesip mezbah üzerinde onu yakacak. Ve kanı mezbahın yan yüzü üzerine akıtılacak.”

I. Samuel Kitabı 3/3'te Peygamber Samuel'in Mabel'de yatışı şöyle anlatılır:

“Ve Allah'ın kandili henüz sönmemiş, ve Allah'ın Sandığı'nın bulunduğu RAB'bin mabelinde Samuel yatmışken...”

Her iki pasukta ifade edilen sıralama kaynaklarda bu kurala örnek olarak zikredilmektedir.⁷⁵

32- Mukdam şe-Hu Meuhar ba-Peraşiyot: (מוקדם שהוא מאוחר בפרשיות):

Bazı Tanah pasajlarının kendisinden önceki bir metinde yer alan daha önceki bir zamana ait açıklamalara işaret ettiği şeklinde yorumlanması diyebileceğimiz kurala örnek olarak Sayılar Kitabı 7. Bab içerisinde anlatılanlara bakıldığında bunların kronolojik olarak

⁷³ Handelman, *The Slayers of Moses, The Emergence of Rabbinic Interpretation in Modern Literary Theory*, 72; Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 33; Michael V. Fox, “Notarikon”, *Encyclopaedia Judaica* (USA: Macmillan Reference USA, 2006), XV: 315; Tigay, “An Early Technique of Aggadic Exegesis”, 179-180.

⁷⁴ “nazarenejudaism”, 14.

⁷⁵ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 34; “nazarenejudaism”, 14.

Sayılar Kitabı 1. Bab'dan önce gelmesi gerektiği ifade edilerek yorumlanmasını verebiliriz.⁷⁶ Bu kural ile aslında Kutsal Kitap'ın pek çok yerinde görülebilen kronolojik temelli problemlerin bazılarına çözüm üretilmeye çalışılmaktadır.⁷⁷

Rabbi Eliezer b. Yose ha-Galili'ye izafe edilen 32 yorum kuralının izahı sonrasında Hillel'in 7 Yorum Kuralı, Yişmael'in 13 Yorum Kuralı ve bunların genel olarak benzerliklerini bir tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

<u>Sıra No</u>	<u>HILLEL</u>	<u>YİŞMAEL</u>	<u>ELİEZER B. YOSE HA-GALİLİ</u>
1-	Kal va-Homer	1- Aynı	5. ve 6. kural (Kal va-Homer Meforaş, Kal va-Homer Satum)
2-	Gezera Şave	2- Aynı	7. kural (Gezera Şave)
3-	Binyan Av mi-Katuv Ehad	3- Hillel'in 3 ve 4. kuralları tek kural olarak ele alındı.	8. kural (Binyan Av mi-Katuv Ehad)
4-	Binyan Av mi-Şney Ketuvim		
5-	Kelal u-Perat u-Perat u-Kelal	4- 11: Hillel'in 5. kuralının genişletilmiş ve değiştirilmiş şekilleridir.	13. kural (Kelal şe-Aharav Mease ve-hu Perato Şel Rişon)
6-	Kayotze bo mi-Makom Aher	Yişmael'in listesinde yer verilmemiştir.	
7-	Davar ha-Lomed me-İnyano	12- İkinci bir cümle ilavesiyle Hillel'in 7. kuralıyla aynıdır.	12. kural (Davar şe-Ba Lelamed ve Nimtse Lamed)
		13- Şney Ketuvim ha-Makhişim ze et ze ad şe-Yavo ha-Katuv ha-Şlişi va-Yakria Beynehem. ⁷⁸	15. kural (Şney Ketuvim ha-Makhişim ze et ze ad Şe-Yavo ha-Katuv ha-Şlişi ve-Yakria Beyneyhem)
		8. kural	25. kural

⁷⁶ Sayılar Kitabı 1. Bab'da "İsrail'de Yapılan İlk Sayım" konu edinilmiş; 7. Bab'da ise "Önderlerin Rab'be Verdiği Armağanlar" anlatılmıştır.

⁷⁷ Strack - Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 34; "nazarenejudaisim", 14-15.

⁷⁸ Towner, "Hermeneutical Systems of Hillel and the Tannaim: A Fresh Look", 125-126; Moses Mielziner, *Introduction to the Talmud: Historical and Literary Introduction* (Cincinnati and Chicago: Bloch Printing Company, 1894), 126-128.

IV- Sonuç

Rabbi Eliezer b. Yose ha-Galili'ye izafe edilen otuz iki yorum kuralı Rabbani Yahudiliğin kutsal kitap yorum sisteminde önemli bir basamağı temsil etmektedir. Yahudi kutsal metinlerinin yorumlanması sırasında kullanılan kuralların bir liste halinde sunulması Rabbi Hillel'in yedi yorum kuralı ile başlayan ve yaklaşık birer asır arayla Rabbi Yişmael'in on üç yorum kuralı ile gelişen ve sonrasında Yose ha-Galili'nin ortaya koyduğu otuz iki yorum kuralına ulaşan bu çalışmalar dizisi kutsal kitabın anlaşılması ve yorumlanması sürecinde önemli rol ifa etmiştir.

Her üç yorum kuralları listesinin de bazı benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. Hillel ve Yişmael'in yorum kuralları listesinin büyük oranda birbirlerine benzediğini, incelediğimiz Yose ha-Galili'nin 32 kuraldan oluşan listesinin ise kısmen kendisinden önceki listelerde yer alanlara benzer kurallar ihtiva etse de daha önceki listelerde yer almayan farklı yorum kurallarına da yer vermektedir. Hillel'in ve Yişmael'in yorum kuralları genellikle Kitab-ı Mukaddes'in ahkam ile ilgili (halahik) kısımlarının izahında kullanılmaktayken Yose ha-Galili'nin 32 yorum kuralı kendisinden öncekilerin fonksiyonuna ilaveten ayrıca Kitab-ı Mukaddes'in rivayete dayalı (hagadik) kısımlarının yorumlanmasında da kullanılmıştır. Bu liste içerisinde özellikle Gemaria ve Notarikon başta olmak üzere Neged, Maal ve Maşal isimli kurallar oldukça şöhret bulmuş ve hagadik malzemenin yorumlanmasında yoğun bir şekilde kullanılmışlardır.

“Rabbani Yorum Kuralları” denildiğinde genellikle Hillel'in, Yişmael'in ve Yose ha-Galili'nin yorum kuralları akıllara gelse de Yahudi ilim çevrelerinde bu konudaki çabalar daha sonraki asırlarda da devam etmiş; neticede 19. yy'da yaşamış bir Yahudi alimi olan Meir Leibush ben Yehiel Michel Weisser (Malbim) tarafından bu kurallar Yahudi dini hukukundaki 613 emir ve yasaktan hareketle 613'e kadar çıkarılmıştır. Bu yönüyle “Rabbâni Yorum Kuralları”nın Yahudi dini literatürünün yazılı hale getirilmeye başladığı ilk dönemlerde tamamlanmış bir çalışma sahası olarak görülmediğini, zaman içerisinde farklı ilim adamları tarafından bu konu ile ilgili yeni yaklaşımlar ortaya konabildiğini ifade edebiliriz.

Kaynakça

- ARAZ, Ömer Faruk. "Rabbâni Gelenekte Rabbi Yişmael'in Tevrat Tefsiri İçin Oluşturduğu On üç Yorum Kuralı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/Aralık (2016): 115-134.
- ARAZ, Ömer Faruk. "Rabbani Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri: Hillel'in Yedi Yorum Kuralı". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (06 Nisan 2016): 321-337. <https://doi.org/10.15869/itobiad.00110>.
- ARAZ, Ömer Faruk. *Yahudilikte Tefsir Geleneği*. 1. Bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Babil Talmudu*. t.y. <https://www.sefaria.org/texts/Talmud>.
- BEN DAVID, Hillel. "Rules of Jewish Hermeneutics". Erişim: 04 Haziran 2019. <http://www.betemunah.org/rules.html>.
- CINON, Rabbi Samson of. *Sefer Keritot*. Varşova: -, 1854.
- DAN, Joseph. "Is Midrash Exegesis". *Study and Knowledge in Jewish Thought*. 81-99. Ber Sheva: Ben Gurion University of Negev Press, 2006.
- EISENBERG, Ronald L. *Essential Figures in the Talmud*. New York and UK: Jason Arason Publication, 2013.
- ENELOW, Hyman Gerson. *Mişnat Rabbi Eliezer o Midraş Şeloşim u Ştayim Middot*. New York, 1933.
- ENELOW, Hyman Gerson. "The Midrash of Thirty-Two Rules of Interpretation". *The Jewish Quarterly Review* 23/4 (Nisan 1933): 357-367.
- EPSTEIN, Isidore. "Foreword". *Midraş Rabbah*. I. London: The Soncino Press, 1939.
- FREEDMAN, Harry - Wald, Stephen G. "Akiva". *Encyclopaedia Judaica*. I: 562. USA: Macmillan Reference USA, 2006.
- FRIEDMAN, H. - Simon, Maurice, ed. *Midraş Rabbah*. London: The Soncino Press, 1939.
- GINZBERG, Louis. "Akiba ben Joseph". *The Jewish Encyclopaedia*. I: 304-306. New York and London: Funk and Wagnalls Company, 1901.
- GINZBERG, Louis. "Baraita of the Thirty-Two Rules". *The Jewish Encyclopaedia*. II: 520-521. New York and London: Funk and Wagnalls Company, 1901.
- HANDELMAN, Susan A. *The Slayers of Moses, The Emergence of Rabbinic Interpretation in Modern Literary Theory*. New York: The State Univ. of New York Press, 1982.
- HARRIS, Jay M. *How Do We Know This? Midraş and the Fragmentation of Modern Judaism*. USA: The State Univ. of New York Press, 1995.
- "Hermeneutics". *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*. 318. New York: The Oxford University Press, 1997.
- HILEWITZ, Alter. "Eliezer ben Yose ha-Gelili". VI: 329-330. USA: Macmillan Reference USA, 2006.
- Kitab-ı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.
- KRAEMER, David. "Tannaim". *Encyclopaedia of Religion*. XIII: 898. USA: Macmillan Reference USA, 2005.
- LAUTERBACH, Jacob Z. "Rules of Eliezer b. Jose ha-Gelili, Thirty-Two". *The Jewish Encyclopaedia*. X: 510-511. Funk and Wagnalls Company, 1901.
- LAUTERBACH, Jacob Z. "Tannaim and Amoraim". *The Jewish Encyclopaedia*. XII: 49. New York and London: Funk and Wagnalls Company, 1901.
- LIEBERMAN, Saul. *Hellenism in Jewish Palestine*. New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1962.
- LIEBERMAN, Saul. "Rabbinic Interpretation of Scripture". *Hellenism in Jewish Palestine: Studies in the Literary Transmission, Beliefs and Manners of Palestine in the I Century BCE-IV Century CE*. 2. Bs. 47-82. New York: Jewish Theological Seminary of America, 1962.
- MIELZINER, Moses. *Introduction to the Talmud: Historical and Literary Introduction*. Cincinnati and Chicago: Bloch Printing Company, 1894.
- Mişna*. t.y. <https://www.sefaria.org/texts/Mishnah>.
- "nazarenejudaism". t.y. http://nazarenejudaism.com/?page_id=105.
- NEUSNER, Jacob. "Midraş and the Oral Tora: What Did the Rabbinic Sages Mean by 'The Oral Tora'". *The Encyclopaedia of Judaism*. III: 1707-1708. The Netherlands: Brill, 2005.
- NINAN, M.M. *Introduction to Biblical Hermeneutics*. San Jose: Global Publishers, 2018.

- PORTON, Gary G. "Aqiva ben Yosef". *Encyclopaedia of Religion*. I: 441. USA: Macmillan Reference USA, 2005.
- SCHOLEM, Gershom. "Gematria". *Encyclopaedia Judaica*. VII: 424-425. USA: Macmillan Reference USA, 2006.
- SICKER, Martin. *An Introduction to Judaic Thought and Rabbinic Literature*. USA: Greenwood Publishing Group, 2007.
- SIFRA. t.y. <https://www.sefaria.org/Sifra?lang=bi>.
- SPERBER, Daniel. "Eli'ezer ben Yosei ha-Galili". *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*. 222. New York: The Oxford University Press, 1997.
- SPERBER, Daniel. "Tannaim". *Encyclopaedia Judaica*. XIX: 505. USA: Macmillan Reference USA, 2006.
- STRACK, H. L. - Stemberger, G. *Introduction to the Talmud and Midrash*. Edinburg: T.T.Clark and Charles, 1991.
- TIGAY, Jeffrey H. "An Early Technique of Aggadic Exegesis". *History, Historiography and Interpretation*. Jerusalem: The Magnes Press, 1983.
- TOPRAK, Mehmet Sait. *Talmud ve Hadis*. İstanbul: Kabalıcı Yay., 2012.
- TOSEFTA. t.y. <https://www.sefaria.org/texts/Tanaitic/Tosefta>.
- TOWNER, W. Sibley. "Hermeneutical Systems of Hillel and the Tannaim: A Fresh Look". *Hebrew Union College Annual* 53 (1982): 101-135.
- V. FOX, Michael. "Notarikon". *Encyclopaedia Judaica*. XV: 314-315. USA: Macmillan Reference USA, 2006.
- WALD, Stephen G. "Aggadah or Haggadah". *Encyclopaedia Judaica*. I: 454. USA: Macmillan Reference USA, 2006.
- WALFISH, Avraham. "Baraiyta of Thirty Two Rules". *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*. 104-105. New York: The Oxford University Press, 2011.